

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ЧЕТВЕРТА СЕКЦІЯ

СПРАВА «ДАНКЕВИЧ ПРОТИ УКРАЇНИ»

(Case of dankevich v. Ukraine)

(Заява № 40679/98)

Рішення

Страсбург

29 квітня 2003 року

*Це рішення стане остаточним відповідно до умов пункту 2 статті 44 Конвенції.
Текст рішення може зазнати редакційної правки.*

У справі «Данкевич проти України»

Європейський суд з прав людини (четверта секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

Сер Ніколас Братца(Sir Nicolas Bratza), **голова**

п. **М. Пеллонпя** (M. Pellonpää)

пані **Е. Палм** (E. Palm)

п. **Є. Макарчик** (J. Makarczyk)

пані **В. Стражницька** (V. Strážnická)

п. **В. Буткевич** (V. Butkevych)

п. **Р. Марусте** (R. Maruste)

та п. **М. О'Бойл** (M. O'Boyle), **секретар секції,**

після наради за зачиненими дверима 25 березня 2003 року

постановляє таке рішення, ухвалене того дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 40679/98) проти України, поданою до Європейської комісії з прав людини (Комісія) на підставі колишньої статті 25 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) громадянином України Юрієм Олександровичем Данкевичем (заявник) 20 лютого 1998 року.

2. У Суді заявника представляла його дружина, пані Н.О.Данкевич. Український уряд (Уряд) представляла пані В. Лутковська, уповноважена особа, Міністерство юстиції.

3. Заявник скаржився, зокрема, що умови тримання його в «коридорі смерті» у слідчому ізоляторі №2 Запорізької області становили нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження.

4. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 року, після набрання чинності Протоколом № 11 до Конвенції (пункт 2 статті 5 Протоколу № 11).

5. Розгляд заяви було доручено четвертій секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Зі складу цієї секції, відповідно до пункту 1 правила 26 Регламенту, було сформовано палату для розгляду справи (пункт 1 статті 27 Конвенції).

6. Порадившись зі сторонами, голова палати вирішив, що в інтересах належного судочинства провадження у справі має відбуватися одночасно з провадженням у справах «Назаренко проти України», «Алієв проти України», «Хохліч проти України», «Полторацький проти України», «Кузнецов проти України» (заяви № 39483/98, 41220/98, 41707/98, 38812/97 та 39042/97 (пункт 2 правила 43)).

7. Ухвалою від 25 травня 1999 року палата визнала заяву частково прийнятною. 6 жовтня 1999 року Суд організував поїздку до СІЗО №1 і №2 Запорізької області з метою встановлення фактів.

8. 1 листопада 2001 року Суд змінив склад секцій (пункт 1 правила 25). Справу було передано на розгляд четвертій секції у новому складі.

9. Уряд, на відміну від заявника, подав свої зауваження щодо суті заяви (пункт 1 правила 59).

ЩОДО ФАКТІВ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Загальний виклад подій

10. 3 квітня 1997 року Запорізький обласний суд визнав заявника винним у вбивстві трьох осіб та у спробі вбивства однієї особи і засудив його до смертної кари.

11. Того самого дня адміністрація слідчого ізолятора Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Запорізькій області вирішила перевести заявника в окрему камеру на період очікування виконання вироку, відповідно до Закону «Про попереднє ув'язнення» 1993 року (Закон).

12. 24 липня 1997 року Верховний Суд України залишив рішення суду першої інстанції без зміни.

13. 15 серпня 1997 року, після поданого матір'ю заявника клопотання, Генеральний прокурор визнав, що суди належним чином проаналізували всі наявні докази і зробили правильні юридичні висновки. Він визнав клопотання явно необґрунтованим.

14. 27 серпня 1997 року заявник подав Президентові України клопотання про помилування.

15. 19 вересня і 15 грудня 1997 року заступник Голови Верховного Суду України відхилив два наступні клопотання, подані дружиною та матір'ю заявника.

16. 11 березня 1997 року Президент України оголосив мораторій на виконання таких вироків. Рішенням № 11рп/99 від 29 грудня 1999 року Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу стосовно смертної кари. Таким чином, покарання у вигляді смертної кари було замінено довічним ув'язненням, відповідно до Закону № 1483-III від 22 лютого 2000 року.

17. 14 червня 2000 року Запорізький обласний суд змінив заявникові покарання у вигляді смертної кари на довічне ув'язнення.

В. Усні свідчення представникам Суду

18. Свідчення заявника були надані делегатам Суду 6 жовтня 1999 року в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1. До складу делегації Суду увійшли судді М. Пеллонпя, Є. Макарчик і Р. Марусте. Свідчення можна підсумувати таким чином:

1. Заявник

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

19. Заявника поміщено в Запорізький слідчий ізолятор № 1 за два тижні до приїзду делегації Суду. Раніше протягом трьох років він перебував у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Під час візиту делегації Суду він підтвердив, що його ознайомили з його правами та обов'язками. Однак умови в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 відрізнялися. Він описав їх таким чином: «Щоразу, коли приїжджала комісія з Києва, адміністрація слідчого ізолятора, яку не дуже турбували відвідини місцевої комісії з прокуратури, роздавала документ із правилами, вивішувала його на стіні, а наступного дня знімала. Хоча цей документ не висів на стінах у камерах, нас повідомляли про нього».

20. У Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявникові щотижня міняли камери, а пізніше — щомісяця, тримаючи, як правило, одного. Це практикувалося протягом шести місяців. За словами заявника, вікна в його камері були затулені й не було умивальника. Розмір двомісної камери був такий самий, що й у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1, але одиночні камери були значно меншими, майже удвічі меншими, ніж та, в якій він перебував на день візиту делегації. Заявник повідомив, що він перебував один на особисте прохання. Проте, коли адміністрація Запорізького слідчого ізолятора № 2 наполягала, щоб до нього в камеру когось підселили, він погоджувався.

21. Офіційно заявника не було повідомлено про мораторій на виконання смертних вироків, він дізнався про це по радіо та від інших в'язнів.

22. Коли його перевели в «коридор смерті», двох в'язнів забрали для виконання вироку. Виконання вироків здійснювалось у Дніпропетровському слідчому ізоляторі. Хоча

в'язні рідко знали, що йдеться про виконання вироку, вони бачили, як в'язнів виводять у наручники і без особистих речей, які згодом забирали працівники слідчого ізолятора.

23. За словами заявника, в камерах Запорізького слідчого ізолятора № 2 взимку до увімкнення опалення було дуже холодно, а влітку жарко.

24. Заявник неодноразово скаржився на умови тримання під вартою в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, але йому завжди казали, що немає коштів для їх поліпшення. Він стверджував, що деякі письмові скарги не доходили до адресатів.

25. У нього були шлункові болі і підвищена кислотність, але медичний персонал не давав йому необхідних ліків, оскільки їх не було, а призначав препарати, які йому не допомагали. Зазвичай фельдшер оглядав в'язнів один-два рази на тиждень, записуючи тих, хто хоче відвідати лікаря. Однак відвідати лікаря можна було за заявою, поданою начальникові слідчого ізолятора. За час перебування в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявник відвідав лікаря один чи два рази. Він повідомив, що звертався з проханням про зустріч з лікарем, можливо, один раз, оскільки спершу його оглядав не терапевт, а психіатр, який сказав, що зі шлунком у нього все гаразд, хоча під час огляду він відчував біль у животі. Згодом заявникові дозволили дієтичне харчування протягом одного місяця.

26. Заявник стверджував, що зуби йому не лікували, а тільки виривали. Родичі запропонували принести всі необхідні стоматологічні препарати, але адміністрація слідчого ізолятора відмовила. Він повідомив, що, згідно з режимом, у Запорізькому слідчому ізоляторі №2 стоматологічне лікування не передбачалося.

27. Заявникові не дозволялося дивитись телевізор, але родичі приносили йому книжки та газети. У Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 він відчував людське ставлення з боку персоналу, на відміну від Запорізького слідчого ізолятора № 2, де на нього чинився психологічний тиск. Там, за його словами, до родичів ув'язнених також ставилися неналежним чином.

28. У камері Запорізького слідчого ізолятора № 1, де заявник перебував на момент візиту делегації, була постійно ввімкнена лампа, а через вікно потрапляло природне світло. В Запорізькому слідчому ізоляторі №2 лампа в його камері була набагато потужнішою.

б) Практика слідчого ізолятора стосовно прогулянок та побачень заявника із родичами

29. Заявник почав виходити на прогулянки за півтора року до візиту делегації. Йому дозволяли гуляти 20–30 хвилин, інколи 50 хвилин, без наручників. Адміністрація слідчого ізолятора не повідомляла його про те, якою має бути тривалість прогулянки відповідно до національного законодавства. Його дружина принесла копію в'язничних правил, які визначали, що прогулянка має тривати від однієї до двох годин. На запитання делегації: «Коли дружина повідомила вас про ці правила, чи скаржилися ви на те, що вам не дозволяли зустрічатися з дружиною протягом однієї години чи мати прогулянки згідно з правилами?» — заявник відповів: «Ми подавали скарги. Стосовно побачень нам сказали, що в'язнів дуже багато, особливо тих, хто перебуває під слідством, і що у слідчому ізоляторі немає достатніх можливостей, щоб забезпечити усім в'язням тривалі побачення». На наступне запитання делегації: «Чи означає це, що така практика триває увесь час?» — заявник відповів: «Завдяки моїй дружині ми дізналися, що правила тримання під вартою, прийняті в 1993 році, дозволяли нам мати зустрічі протягом години».

30. Коли заявник дізнався, що прогулянки мають тривати одну годину, адміністрація слідчого ізолятора не дозволяла йому їх. Фактично, коли інші в'язні йшли на прогулянку, його викликали на зустріч. Як тільки побачення закінчувалося, час прогулянки також минав. Це тривало доти, доки дружина і мати заявника не повідомили, що вони скаржитимуться до Суду, і припинилося приблизно за один чи два місяці до приїзду делегації.

с) Практика слідчого ізолятора стосовно отримання посилок чи передач, бандеролей та кореспонденції

31. Після набрання смертним вироком стосовно заявника законної сили він міг отримувати одну посылку на два місяці. Йому було надано дозвіл виходити на прогулянку, листування обмежувалося одним листом на місяць та однією бандероллю вагою до двох кілограмів кожні шість місяців, включаючи продукти харчування, предмети першої потреби та одяг. За його словами, ці норми були недостатніми, зважаючи на низьку якість харчування у слідчому ізоляторі і те, що в той час він не мав змоги купувати товари в магазині слідчого ізолятора. Він стверджував, що за шість місяців до відвідин делегації за новими правилами йому було дозволено купувати товари на суму 70–75% від розміру встановленої мінімальної заробітної плати. Заявник підтвердив, що у нього завжди було достатньо грошей на рахунок для придбання товарів у магазині слідчого ізолятора.

32. Стосовно листування з родичами, заявник повідомив, що на час прибуття делегації він міг надсилати й отримувати необмежену кількість листів. Він також підтвердив, що мав право одержувати одну посылку вагою 8 кілограмів і три бандеролі кожні два місяці.

2. Віктор Володимирович Лаврик

33. Свідок був начальником Запорізького слідчого ізолятора №1. Штат у його підпорядкуванні становив 129 осіб.

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

34. Свідок повідомив, що у слідчому ізоляторі перебувало 836 ув'язнених, 176 із яких були засуджені до тюремного ув'язнення, включаючи 18 засуджених до смертної кари. Він також повідомив, що заявника було переведено до Запорізького слідчого ізолятора №1 нещодавно.

35. Він підтвердив, що документ із переліком прав та обов'язків ув'язнених було вивішено в камерах. Ув'язнені мали змогу ознайомитися з положеннями цього документа. Він повідомив, що з моменту введення мораторію на виконання смертних вироків відбулися деякі зміни стосовно осіб, засуджених до смертної кари: раніше їм не дозволялося виходити на прогулянки і вони могли отримувати лише дві бандеролі на рік та одного листа на місяць. Він стверджував, що адміністрація слідчого ізолятора повідомляла засуджених до смертної кари про мораторій.

36. Згідно із законодавством, адміністрація слідчого ізолятора не могла поміщати в камеру більше двох в'язнів. Адміністрація брала до уваги прохання ув'язнених перебувати в одиночній камері. Взимку повітря в камерах нагрівалося до 22–25°C.

37. Ув'язнені могли звертатися зі скаргами до нього або до прокурора, але свідок не отримував ніяких скарг. Він повідомив, що кожного місяця працівник Департаменту з питань виконання покарань та заступник прокурора області обходили камери і збирали скарги. Ув'язнені скаржилися на засудження, а не на умови тримання їх під вартою.

38. Свідок відвідував засуджених до смертної кари принаймні щотижня. Кілька разів він зустрічався із заявником, у якого не було скарг на умови тримання.

39. Він стверджував, що працівник медичної частини слідчого ізолятора відвідує камери щоденно. У разі потреби ув'язненого переводять до медичної частини для лікування, а в разі необхідності — до лікарні.

б) Практика слідчого ізолятора стосовно щоденних прогулянок, отримання посилок чи передач, бандеролей, кореспонденції та побачень із родичами

40. Засуджені до смертної кари почали виходити на щоденні прогулянки в березні 1998 року. Зміни щодо посилок та кореспонденції було запроваджено 25 червня 1999 року. Під час прогулянок засуджені були без наручників. Більше того, вони мали право на щомісячну зустріч із родичами протягом двох годин і могли отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік.

41. Він повідомив, що вихідна кореспонденція не підлягала цензурі, хоча її відкривали й переглядали. Вхідна кореспонденція із Суду та Генеральної прокуратури ніколи не відкривалася, згідно із Законом «Про попереднє ув'язнення». Листи родичам ув'язнених та від них, посилки реєструвались у спеціальному журналі. Свідок сказав, що ув'язнені не скаржилися на відсутність можливості відправити чи отримати листи. Що стосується листів офіційним представникам, то ув'язнені зазвичай просили про зустріч з юристом. Також свідок повідомив, що процедуру, згідно з якою листи не реєструвались, було запроваджено 25 червня 1999 року.

3. Лариса Михайлівна Лазечна

42. Свідок була лікарем слідчого ізолятора № 1, яка працювала там чотири роки. Заявника вона знала особисто. Вона повідомила, що адміністрація могла забезпечити все необхідне стоматологічне лікування у слідчому ізоляторі. За її словами, різниці в медичному обслуговуванні для засуджених до смертної кари та інших ув'язнених не було.

4. Сергій Аркадійович Олейник

43. Свідок був начальником Запорізького слідчого ізолятора № 2. Він приступив до виконання своїх обов'язків 4 вересня 1998 року.

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

44. Він повідомив, що на день приїзду делегації у слідчому ізоляторі перебувало 1735 осіб, усі в попередньому ув'язненні. Він підтвердив, що недавно заявника було переведено до Запорізького слідчого ізолятора №1.

45. Свідок особисто знав заявника, який не скаржився на умови тримання під вартою, хоча на початку липня 1999 року він критично висловлювався про тривалість його зустрічей з родичами, стверджуючи, що побачення мають тривати дві години. Голова департаменту і перший заступник обласного прокурора розслідували факти й дійшли висновку, що скарги заявника були обґрунтованими. Проте керівництво слідчого ізолятора не могло надавати триваліші побачення у зв'язку з великою кількістю ув'язнених, які очікували таких зустрічей. Загалом звернення ув'язнених реєструвались в журналі та в їхніх особових справах. Відповідь ув'язненому надавалася для ознайомлення та підпису.

46. Свідок підтверджував, що до набрання вироком законної сили засуджені до смертної кари не могли надсилати чи отримувати кореспонденцію, проте їм дозволялось отримувати дві бандеролі. Після набрання вироком законної сили режим змінювався.

47. Свідок заявив, що, згідно з правилами, заявника переводили з однієї камери в іншу кожні десять днів і на його прохання він перебував сам у двомісній камері. Свідок стверджував, що всі чотири камери для засуджених до виняткової міри покарання були двомісні й однакового розміру. На день відвідин делегації дві з них були порожніми.

48. Він підтверджував, що зустрічався з дружиною заявника, коли вона зверталася з проханням про побачення з чоловіком, але ніколи не чув від неї жодних скарг на умови тримання заявника під вартою.

5. Лариса Петрівна Пономарчук

49. Свідок була лікарем Запорізького слідчого ізолятора № 2, де вона працювала з червня 1999 року. Вона чула про заявника, проте він ніколи не звертався до неї по будь-яку допомогу.

50. Вона підтверджувала, що фельдшер щодня обходив камери та реєстрував скарги і прохання про зустріч із лікарем. Вона ніколи не чула про проблеми заявника зі шлунком та скарги на відмову в наданні допомоги стоматолога. За її словами, адміністрація слідчого ізолятора мала кваліфікованого професійного стоматолога і всі в'язні мали право на його допомогу.

51. Медична частина слідчого ізолятора складалася з 15 осіб, включаючи рентгенолога, дерматолога, психіатра, стоматолога, терапевта і фельдшерів. У медчастині було все необхідне обладнання та медикаменти для забезпечення кваліфікованої медичної допомоги. Якщо родичі в'язнів приносили ліки чи вітаміни, в'язні отримували їх через медичну частину. Свідок підтверджувала, що для проведення ВІЛ-тесту необхідна була згода ув'язненого. За її словами, неможливо, щоб в'язня, хворого на туберкульоз, тримали разом з іншими ув'язненими: під час прибуття до слідчого ізолятора вони проходили флюорографію, результати якої були готові того самого дня. Якби ув'язнений був хворий на туберкульоз, його тримали б окремо. Якщо він прибував з попереднього ув'язнення, при ньому була медична картка.

C. Інспекція Запорізького слідчого ізолятора № 1

52. Делегація відвідала камеру, в якій перебував заявник. Розмір камери становив близько 10м². Вона була оновлена, прибрана і чиста. Тут був відкритий туалет, умивальник з підведеною холодною водою, два ліжка та стіл, прикріплені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Було кілька книжок, газета, а також брусок мила і туалетний папір. Камера була достатньо провітрена.

53. Делегація оглянула душову, яка була відремонтована та чиста. Делегати також побували у дворі для прогулянок.

D. Інспекція Запорізького слідчого ізолятора № 2

54. Делегація відвідала дві камери для засуджених до смертної кари, які на день візиту були порожні. Розмір камер становив близько 12 м². Тут був відкритий туалет, умивальник з підведеною холодною водою, два ліжка, прикріплені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Камери були достатньо провітрені.

55. Делегація оглянула душову одразу після того, як група затриманих жінок прийняла душ. Душова складалася з двох кімнат без вікон. Вони були вологі та брудні.

56. Делегації не дозволили відвідати камери, в яких тримали засуджених до смертної кари.

E. Документальні свідчення

57. Відповідно до записів, зроблених у слідчому ізоляторі, дружина та мати заявника зверталися з проханням відвідати його 21 серпня, 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада і 23 грудня 1997 року, 18 і 25 лютого, 25 березня, 18 квітня і 21 травня 1998 року. Вони відвідали заявника 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада і 23 грудня 1997 року, 23 січня, 25 лютого, 25 березня, 24 квітня, 26 травня, 25 вересня і 27 жовтня 1998 року. Мати також відвідала його 26 січня 1999 року, а дружина — 25 грудня 1998 року і 26 лютого 1999 року.

58. 26 серпня, 27 жовтня і 26 грудня 1997 року, 27 лютого, 24 квітня і 27 жовтня 1998 року заявник отримав передачі від дружини та матері. Звичайно в них були продукти, речі першої потреби, а також одяг.

59. Заявник регулярно купував речі в магазині слідчого ізолятора. Згідно із записами магазину слідчого ізолятора, в жовтні та грудні 1997 року він витратив 16,30 грн. і 10,40 грн. У лютому й березні 1998 року він купив різні речі на 10,25 грн. і 17,50 грн. 23 червня (45,20 грн.), 18 серпня (64,66 грн.), 10 вересня (16,40 грн.) 19 жовтня (18 грн.) і 12 листопада 1998 року (6,20 грн.) він придбав продукти й речі першої потреби. В січні й лютому 1999 року він витратив 38,94 грн. та 8,70 грн.

60. Згідно із записами, зробленими у слідчому ізоляторі, заявник отримував гроші на свій в'язничний рахунок: 3 липня (40 грн.), 26 червня (100 грн.), 8 вересня (30 грн.) і 27 жовтня 1998 року (50 грн.).

61. Відповідно до записів слідчого ізолятора, заявник відправляв листи 18 травня, 15 червня, 19 серпня, 28 вересня і 29 жовтня 1998 року. Однак у документі, наданому Суду, не були вказані адресати.

62. 12 листопада 1998 року прокурор Запорізької області повідомив пані Белову, що за її скаргою прокуратура здійснила перевірку Запорізького слідчого ізолятора № 2. Вона з'ясувала, що ніхто із засуджених до смертної кари не скаржився на будь-які порушення Конвенції. Стосовно режиму та умов тримання під вартою, адміністрація слідчого ізолятора додержувала положень Інструкції від 20 квітня 1998 року (див. нижче пункт 73). Прокурор також зазначив, що підозри пані Белової з приводу поширення туберкульозу в камерах засуджених до смертної кари були необґрунтовані. Він повідомив, що в березні 1998 року один засуджений помер, але його та сусідні камери було помито й дезінфіковано. Більше того, засуджені регулярно проходили флюорографію, і ніхто з них не захворів на туберкульоз.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Конституція України

63. Відповідно до частин другої та третьої статті 8, норми Конституції є нормами прямої дії. Гарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

64. Частина перша статті 9 проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

65. Частина третя статті 15 забороняє цензуру.

66. Згідно зі статтею 19, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

67. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина гарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

68. Згідно з частинами другою і четвертою статті 29, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому чи затриманому

має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто і користуватися правовою допомогою захисника.

69. Відповідно до частин другої та четвертої статті 55, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

70. За статтею 59, кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

71. Частина третя статті 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

72. Відповідно до статті 64, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В. Законодавчі положення,
що регулюють умови тримання в «коридорі смерті»

73. Умови тримання в «коридорі смерті» у пенітенціарній системі України були послідовно врегульовані Інструкцією від 20 квітня 1998 року щодо умов тримання під вартою осіб, засуджених до виняткової міри покарання (Інструкція), та Тимчасовим положенням від 25 червня 1999 року щодо умов тримання осіб, засуджених до виняткової міри покарання, у слідчих ізоляторах (Тимчасове положення).

74. Інструкція передбачає, що після винесення остаточного вироку особи, засуджені до виняткової міри покарання, тримаються ізолювано від інших засуджених у спеціально обладнаних камерах. У виняткових випадках в одній камері може перебувати не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого при одиночному триманні має бути не меншою за 4 квадратні метри, при триманні двох засуджених — не меншою за 3 квадратні метри. Засудженим надається особисте спальне місце і видаються постільні речі. Вони носять одяг спеціального зразка, встановленого для особливо небезпечних рецидивістів. Визначаються їхній правовий статус та обов'язки. Встановлюється кількість побачень із родичами та кількість листів, які в'язні можуть надсилати й отримувати: вони можуть мати одне побачення на місяць і надсилати одного листа на місяць. На отримання пошти обмежень немає. В'язні можуть одержувати дві бандеролі на рік. Вони мають право на щоденні прогулянки тривалістю одна година. За межами камер в'язні перебувають у наручниках. Їм не дозволяється працювати.

Засуджені можуть також читати книжки, журнали та газети, взяті в бібліотеці слідчого ізолятора та/або куплені через в'язничну торговельну мережу; вони можуть одержувати грошові перекази; зберігати в камерах особисті речі та продукти харчування, купувати в магазині слідчого ізолятора двічі на місяць продукти харчування і предмети першої потреби (на суму в розмірі однієї мінімальної заробітної плати) та користуватися настільними іграми. Вони можуть зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснюється відповідно до національного законодавства.

Засуджені можуть звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги відправляються упродовж трьох діб. Скарги, адресовані прокуророві, перегляду не підлягають.

75. Тимчасове положення порівняно з Інструкцією розширювало права осіб, засуджених до виняткової міри покарання. Зокрема, засуджені мали право на восьмигодинний сон у нічний час; вони могли отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік, купувати продукти харчування та предмети першої потреби в магазині слідчого ізолятора (на суму не більше 70 % мінімального розміру заробітної плати); молитися і читати релігійну літературу та зустрічатися зі священнослужителем, а також звертатися зі скаргами до органів державної влади. Їм дозволялося надсилати й отримувати листи без будь-яких обмежень і мати один раз на місяць побачення з родичами у присутності представника адміністрації тривалістю до 2 годин. Побачення з адвокатами, відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу, здійснювалися згідно з виправно-трудовим законодавством.

С. Закон «Про попереднє ув'язнення» 1993 року (Закон)

76. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу, попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається позбавленням волі, або до засудженої особи, щодо якої вирок ще не виконаний.

77. Відповідно до частини четвертої статті 8, особи, засуджені до смертної кари, вирок щодо яких не став остаточним, тримаються ізолювано від інших осіб, які перебувають під вартою.

78. Частина перша статті 9 Закону проголошує, серед іншого, що затримані мають право: а) на захист відповідно до норм кримінально-процесуального права; б) ознайомлюватися з правилами тримання під вартою; в) на щоденну прогулянку тривалістю одна година; г) одержувати двічі на місяць передачі вагою до восьми кілограмів та без обмежень грошові перекази і передачі; д) купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування та предмети першої необхідності на суму до одного мінімального розміру заробітної плати та без обмежень письмове приладдя, газети, книжки через торговельну мережу; е) користуватися власним одягом і взуттям та мати при собі документи і записи, що стосуються кримінальної справи; є) користуватися телевізорами, одержаними від родичів або інших осіб, настільними іграми, газетами і книжками з бібліотеки місць попереднього ув'язнення та придбаними через торговельну мережу; ж) відправляти в індивідуальному порядку релігійні обряди і користуватися релігійною літературою та властивими їх віруванню предметами релігійного культу, виготовленими з малоцінних матеріалів, якщо при цьому не порушується встановлений у місцях попереднього ув'язнення порядок, а також обмежуються права інших осіб; з) на восьмигодинний сон у нічний час, під час якого не допускається залучення до участі в процесуальних чи інших діях, за винятком невідкладних випадків; та і) звертатися зі скаргами, заявами та листами до державних органів і службових осіб у порядку, встановленому статтею 13 Закону.

79. Відповідно до статті 11, особам, взятим під варту, забезпечуються побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Площа в камері для однієї особи не може бути меншою за 2,5 квадратного метра. Особам, взятим під варту, надаються безплатно за єдиними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів, індивідуальне спальне місце, постільні речі та інші види матеріально-побутового забезпечення. В необхідних випадках їм видається одяг і взуття встановленого зразка.

80. Відповідно до частини першої статті 12, побачення з родичами або іншими особами може надавати взятим під варту адміністрація місця попереднього ув'язнення лише

з письмового дозволу слідчого, органу дізнання або суду, в провадженні яких перебуває справа. Згідно з частиною четвертою, особа, взята під варту, має право на побачення із захисником наодинці, без обмеження кількості побачень та їх тривалості, з моменту допуску захисника до участі у справі, підтвердженого письмовим повідомленням особи або органу, у провадженні якого перебуває справа.

81. Відповідно до частини першої статті 13, особи, взяті під варту, можуть листуватися з родичами та іншими громадянами, а також підприємствами, установами, організаціями з письмового дозволу особи або органу, у провадженні якого перебуває справа. Після набрання вироком законної сили листування здійснюється без обмежень.

D. Виправно-трудоий кодекс (Кодекс)

82. Відповідно до статті 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі), основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключалася можливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання, залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені носять одяг єдиного зразка, їх піддають обшукові; особистий обшук провадиться особами однієї статі з обшукуванням. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі і бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду.

У виправно-трудоих установах встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудоих установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в доход держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудої установи, санкціонованою прокурором.

Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудоих установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудоих установ.

У порядку, встановленому цим Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази родичам.

83. Частина перша статті 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби) передбачає, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

84. У статті 40, серед іншого, передбачено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації і документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються; за заявою адвоката ці побачення можуть проводитися віч-на-віч, без присутності охорони.

85. Відповідно до статті 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, передач і бандеролей), засудженим, яких тримають у виправно-трудоих колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — сім посилок

(передач), посиленого режиму — шість посилок (передач), суворого і особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — десять посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудових колоніях-поселеннях усіх видів кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посылках, передачах і бандеролях, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, передач і бандеролей встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

86. Відповідно до статті 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів), засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи і іншим особам. Одержані по переказах гроші зараховуються на особовий рахунок засудженого.

87. Частина друга статті 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) передбачає, що в тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Е. Закон «Про прокуратуру»

88. Відповідно до частини першої статті 12, прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян і юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Частина четверта передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених законом випадках — до суду. У частині п'ятій передбачено, що рішення Генерального прокурора є остаточним.

89. Відповідно до статті 38, прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, по яких вироки, рішення, ухвали або постанови набрали законної сили. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

90. Відповідно до частини першої статті 44, предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов

адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція № 1097 (1996) Парламентської асамблеї про скасування смертної кари в Європі

91. У цій Резолюції Асамблея висловила жаль з приводу виконання смертних вироків, яке, як повідомлялося, незадовго до того мало місце в Латвії, Литві та Україні. Зокрема, вона засудила Україну за очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на виконання вироків щодо смертної кари, взятих під час вступу до Ради Європи. Вона закликала цю країну поважати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання вироків і негайного скасування смертної кари, застерігши її, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Директивою № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) щодо дотримання Україною зобов'язань, взятих на себе при вступі до Ради Європи, стосовно введення мораторію на виконання смертних вироків

92. У цій Резолюції Асамблея підтвердила отримання нею офіційної інформації про те, що в першій половині 1996 року в Україні було виконано вісімдесят дев'ять смертних вироків, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість вироків, виконаних у другій половині цього року. Асамблею особливо вразило, коли вона дізналася, що страти в Україні перебувають під завісою таємності і навіть родини засуджених не сповіщають про них; згідно з повідомленнями, страчених ховали в непозначених могилах. Асамблея засудила Україну за порушення зобов'язання ввести мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль з приводу страт, які вже мали місце, і висунула вимогу щодо негайного дотримання Україною своїх зобов'язань і зупинення виконання вироків стосовно смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань

93. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала своїх зобов'язань (згідно з офіційними джерелами, 212 осіб було страчено з 9 листопада 1995 року до 11 березня 1997 року). Водночас вона відзначила, що з 11 березня 1997 року в Україні *de facto* діє мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій було підтверджено *de jure* і щоб Верховна Рада ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо заявила, що за наявності подальшого виконання смертних вироків вірчі грамоти парламентської делегації України буде анульовано на наступній сесії Асамблеї, відповідно до правила 6 Регламенту.

IV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЮ І НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ І ПОКАРАННЮ (CPT)

94. Представники CPT відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998, 1999 та 2000 роках. Звіти про кожний візит було опубліковано 9 жовтня 2002 року разом з відповідями Українського уряду.

Звіт 1998 року

95. Візит делегації, що відбувся 8–24 лютого 1998 року, був першим періодичним візитом в Україну. Під час відвідин делегація оглянула, серед іншого, слідчий ізолятор № 313/203 у Харкові. На першому поверсі блоку № 2 СІЗО № 203 на той час перебувало п'ятнадцять ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, делегацію запевнили, що з 11 березня 1997 року фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

96. У своєму звіті (пункт 131) *CPT* насамперед висловив значне занепокоєння щодо умов тримання ув'язнених і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджених до смертної кари зазвичай тримали по двоє в камерах розміром 6,5–7 м². У камерах не було доступу природного освітлення, оскільки вікна затемнені металевими ставнями. Штучне освітлення, що було постійно ввімкнене, не завжди достатньо яскраве, внаслідок чого деякі камери були напівтемні. Для провітрювання камер ув'язнені могли за допомогою шнурка відкрити ставні; незважаючи на це, камери були дуже вологими і доволі холодними (пункт 132).

Обладнання камер описане у звіті як елементарне, яке складалося з металевого ліжка та/або відкидної платформи (з тонким матрацом, простирadлами сумнівної чистоти і ковдри, яка вочевидь була недостатньою, щоб захистити від холоду), полиці і двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені можуть слухати радіопрограми через приймач, вмонтований у стіну камери, але делегацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

Усі камери мали неізольовані унітази, які добре проглядалися з житлової частини; як наслідок, ув'язнений, користуючись туалетом, повинен був робити це на виду свого співкамерника. Що стосується предметів першої необхідності, засуджені до смертної кари перебували в такій самій складній ситуації, як і інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста, були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть прогулятися протягом однієї години. У найкращому випадку, вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб сходити в душ у блоці, і один раз на місяць, якщо вони мали право на побачення з рідними. Заняття в камері зводилися до читання і прослуховування радіопередач, якщо працював приймач. Крім щомісячних побачень з рідними, що дозволялися декому з ув'язнених, контакт із людьми обмежувався головним чином випадковими відвідинами православного священника чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через ґрати у дверях камери (пункт 133).

97. *CPT* підсумував свої висновки з цього питання таким чином:

«Коротко кажучи, засуджені до смертної кари протягом 24 годин на добу були замкнені в камерах з дуже обмеженим життєвим простором, без доступу природного освітлення і часом з дуже бідним штучним освітленням; їм фактично бракувало можливостей зайняти свій час і контактувати з людьми. Більшість із них перебувала в таких шкідливих умовах значний період часу (від 10 місяців до більш як два роки). Така ситуація може повністю відповідати чинним в Україні законодавчим положенням стосовно поводження із засудженими до смертної кари, проте це не змінює того факту, що, на думку *CPT*, вона становить нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження» (пункт 134).

Крім того, зазначалося, що делегація одержала від ув'язнених, засуджених до смертної кари, численні скарги на те, що їм бракувало інформації про їхню правову ситуацію, розвиток справ, наслідки звернень про перегляд справ, розгляд скарг тощо (пункт 138).

98. У своїй відповіді на звіт 1998 року Український уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених *CPT*, було вжито ряд організаційних і практичних заходів. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб гарантувати засудженим до смертної кари

право на щомісячне побачення з рідними, на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, зі священником і право отримувати і надсилати листи без обмежень. Крім того, було зазначено:

(i) що засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на відкритому повітрі і що з цією метою буде перебудовано й переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) що з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря в камери ставні та металеві козирки над вікнами камер було знято;

(iii) що з метою інформування засуджених до смертної кари про їхні права і правовий статус витяг із Тимчасового положення було прикріплено на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

99. Делегація *CPT* відвідала Україну 15–23 липня 1999 року. Під час візиту вона знову оглянула СІЗО № 313/203 у Харкові, де на той час утримувалося 23 засуджених до смертної кари. У звіті відзначалося, що з часу попереднього візиту сталися певні зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув'язнені виходили на щоденну прогулянку на відкритому повітрі тривалістю одна година, хоча зауважувалося, що було недостатньо місця для справжніх фізичних вправ (пункти 34–35). Крім того, було зазначено про важливий прогрес, досягнутий у забезпеченні права ув'язнених на побачення з рідними та листування (пункт 36). Проте *CPT* відзначив певні неприйнятні умови тримання, включно з фактом, що ув'язнені й далі перебували в камерах 23 години на добу і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (пункт 37).

Звіт 2000 року

100. Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 року. Під час відвідин делегація оглянула, зокрема, СІЗО № 15 у Сімферополі. *CPT* привітав рішення органів влади України скасувати смертну кару і взяв до уваги, що вирoki стосовно більшості з майже 500 засуджених до смертної кари були замінені довічним ув'язненням.

101. Незважаючи на ці позитивні зрушення, *CPT* констатував, що поводження з цією категорією ув'язнених було основним джерелом занепокоєння для Комітету (пункт 67). Зазначалося, що, на додаток до попередньої Інструкції, виданої в липні 2000 року, і до впровадження двох установ із посиленням режимом, спеціально призначених для осіб, засуджених на довічне ув'язнення, до таких ув'язнених застосовувався режим суворих обмежень (пункт 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним і розпочалися роботи з оновлення камер в установах, які відвідувала делегація, основні проблеми стосовно доступу природного освітлення, якості штучного освітлення та вентиляції залишалися (пункт 69). Крім того, засуджені на довічне ув'язнення перебували в камерах 23 з половиною години на добу без організованої діяльності у будь-якій формі, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила в неприйнятних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією в липні 2000 року побачення з рідними було заборонено й ув'язнені мали право надсилати одного листа на два місяці, хоча обмеження щодо отримання листів не було (пункт 70).

102. У своїй відповіді на звіт Український уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку тривалістю одна година і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, для забезпечення належного доступу світла металеві ставні було знято з вікон у всіх камерах.

ЩОДО ПРАВА

I. ПОПЕРЕДНІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ

103. Уряд повторив заперечення, зроблені на етапі розгляду питання прийнятності. На його думку, заявник, який перебував у «коридорі смерті» протягом чотирьох років, ніколи не звертався до органів виконавчої або судової влади будь-якого рівня із твердженнями про порушення його прав. Тим самим він не дав Урядові можливості належно відреагувати на заявлені порушення і забезпечити його засобами правового захисту, передбаченими національною системою захисту за наявності стверджуваного порушення прав.

104. Уряд підкреслив, що існуюча правова система (насамперед Конституція та інші правові акти) надає реальну можливість ефективного правового захисту прав людини. Він посилався на частину першу статті 55 Конституції України, згідно з якою «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». У зв'язку з цим Уряд звертався до рішення Конституційного Суду від 25 грудня 1997 року, в якому було зазначено: «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

105. Уряд далі повторив, що, відповідно до статті 248-1 Цивільного процесуального кодексу, «Громадянин має право звернутися до суду..., якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. ...До суб'єктів, зазначених у частині першій цієї статті..., рішення, дії або бездіяльність яких може бути оскаржено до суду, належать органи державної виконавчої влади та їх службові особи».

106. Заявник заперечив подання Уряду, стверджуючи, що він вичерпав усі національні засоби правового захисту, які були в його розпорядженні. Зокрема, він стверджував, що дружина та мати подавали скарги про умови його тримання під вартою до прокурора Запорізької області (15 серпня 1997 року), до Президента України (15 грудня 1998 року і 19 лютого 1999 року) та до Уповноваженого з прав людини (9 жовтня 1998 року). Крім того, його дружина зверталася зі скаргами до адміністрації слідчого ізолятора щодо умов тримання, у тому числі й щодо відсутності побачень і прогулянок.

107. Суд нагадує, що, відповідно до усталеної практики, метою принципу вичерпання національних засобів правового захисту, згідно з пунктом 1 статті 35 Конвенції, є надання Договірним державам можливості запобігти порушенню прав, допущених ними, чи виправити ці порушення перед тим, як заява подається до Суду. Проте використані можуть бути лише ті засоби правового захисту, що є ефективними. Стверджуване невичерпання цих засобів покладає на Уряд обов'язок довести Суду, що засіб правового захисту був ефективним як з практичного, так і з теоретичного погляду в даний час.

У разі якщо вимогу тягаря доведення виконано, заявник, у свою чергу, повинен довести, що засіб правового захисту, на який посилається Уряд, був фактично вичерпаний або — у зв'язку з певними обставинами справи — був неефективним чи неадекватним. Однією з таких обставин може бути те, що органи державної влади залишались абсолютно пасивними щодо серйозних заяв про невиконання ними своїх обов'язків або спричинення страждань службовими особами, наприклад, коли вони не виконали рішення суду. За таких обставин тягар доведення виникає знову і покладається на Уряд-відповідач, який має показати, що він зробив у відповідь на оскарження таких значних і серйозних питань (див., наприклад, рішення Суду від 28 липня 1999 року у справі [«Селмуні проти Франції» \(Selmouni v. France\)](#) (заява № 25803/94, п. 74–77, ECHR 1999-V).

108. Суд наголошує, що при застосуванні цього правила необхідно брати до уваги контекст. Відповідно, було визнано, що статтю 35 слід застосовувати з певною гнучкістю і без надмірного формалізму. Суд визнав, що правило вичерпання національних засобів правового захисту не є абсолютним чи вирішальним для того, щоб його застосовувати автоматично; зважаючи, чи було дотримано цього правила, важливо враховувати конкретні обставини окремого випадку. Це, зокрема, означає, що Суд повинен реально брати до уваги не тільки наявність формальних засобів захисту в правовій системі Договірної держави, а й загальний правовий і політичний контекст, у якому вони застосовуються, так само як і особисті обставини заявника (див. «Акдівар та інші проти Туреччини» (*Akdivar and Others v. Turkey*), рішення від 16 вересня 1996 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV, с.1211, п.69).

109. Спираючись на докази, Суд у цій справі з'ясував, що заявник скаржився адміністрації слідчого ізолятора про певні аспекти тримання його під вартою, зокрема про побачення з родичами та прогулянки на свіжому повітрі (див. пункти 24, 29 і 45 вище). Проте він завжди отримував відповідь, що ситуацію неможливо поліпшити, оскільки вона прямо залежить від фінансових та матеріальних можливостей слідчого ізолятора, які були недостатніми (див. пункти 24 і 45 вище). У зв'язку з цим Суд не вважає достовірними свідчення начальника Запорізького слідчого ізолятора № 2 про те, що він зустрічався з дружиною заявника, коли вона зверталася з проханням про побачення з чоловіком, але ніколи не чув від неї жодних скарг стосовно умов тримання заявника під вартою (див. пункт 48 вище).

110. Виходячи з припущення, що заявник не зміг подати офіційну скаргу адміністрації слідчого ізолятора стосовно умов тримання його під вартою, Суд приймає свідчення заявника про те, що, хоча він загалом і знав про свої права та обов'язки як ув'язненого, документ, який містив тюремні правила, було вивішено в його камері в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 лише з певної нагоди (див. пункт 19 вище). Уряд не навів доказів того, що заявник якимось іншим способом був поінформований про свої права чи відповідні можливості, завдяки яким могли бути задоволені його скарги. За цих обставин той факт, що він не звернувся з офіційною скаргою стосовно умов тримання в ув'язненні належним чином, не може бути використаний проти заявника.

111. Що стосується можливості вчинення цивільного позову в суді, то Суд повторює, що пункт 1 статті 35 вимагає, щоб національні засоби правового захисту не тільки були доступними, а й могли ефективно виправити стверджувані порушення прав людини, гарантовані Конвенцією. Оскільки заявник фактично не розпочав цивільного провадження, щоб оскаржити умови тримання під вартою, Суд зауважує, що Уряд не продемонстрував, яким чином таке провадження могло привести до поліпшення умов. Він також не навів жодного прикладу з національної судової практики, щоб показати, що таке провадження, ініційоване засудженим, могло бути перспективним.

112. За цих обставин Суд доходить висновку, що не доведено з достатньою певністю, що завдяки засобам правового захисту, запропонованим Урядом, було б задоволено скарги заявника про умови тримання під вартою. Відповідно, Суд вирішив, що заперечення Уряду стосовно невичерпання національних засобів правового захисту не можуть бути взяті до уваги.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

113. Заявник скаржився на умови, в яких його тримали в «коридорі смерті» в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, стверджуючи, що ці умови спричинили поведження, що підпадає під дію статті 3 Конвенції, в якій сказано:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню».

Він скаржився, що його тримали в одиночній камері, забороняли прогулянки на свіжому повітрі і дозволяли отримувати бандероль з продуктами та предметами першої потреби лише один раз на два місяці. Він також скаржився, що йому було заборонено отримувати від родичів посилки чи передачі з теплим одягом, незважаючи на той факт, що у нього був тільки легкий одяг при температурі — 20°C.

1. Подання сторін

114. Уряд стверджував, що було дотримано всіх чинних правил, які застосовувалися до заявника, зокрема щодо обладнання камери, медичного обслуговування, побачень і кореспонденції, як це передбачено у статтях 1, 8, 9, 11, 12 і 13 Закону, у відповідних положеннях Кримінально-процесуального кодексу, в статтях 28, 37, 40, 41, 42 та 43 Виправно-трудоного кодексу, в Інструкції від 20 квітня 1998 року і Тимчасовому положенні від 25 червня 1999 року. Відповідно до частини четвертої статті 8 Закону, особи, засуджені до смертної кари, тримаються ізольовано від інших засуджених. Заявник перебував у камері з іншим ув'язненим. Обладнання в його камері відповідало встановленим санітарно-гігієнічним нормам: її площа становила 7,1 квадратного метра, в камері були радіо, ліжко, стіл, необхідне природне та електричне освітлення, опалення, проточна вода й туалет, як передбачено в частині другій статті 11 Закону. Заявника було забезпечено триразовим харчуванням, одягом, взуттям та постільною білизною.

115. Далі Уряд зазначав, що медична допомога, лікування, профілактичні антиепідемічні заходи щодо осіб, засуджених до смертної кари, організовувалися та здійснювалися відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Більше того, заявник мав змогу купувати продукти в магазині слідчого ізолятора.

116. Уряд зазначав, що після того, як Верховний Суд залишив рішення суду першої інстанції без зміни, родичі заявника зверталися з проханням відвідати його 19 серпня, 23 вересня, 7 жовтня, 6 листопада і 6 грудня 1997 року, 20 січня, 18 лютого, 19 березня, 14 квітня і 21 травня 1998 року. Вони відвідали заявника 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада, 23 грудня 1997 року і 23 січня, 25 лютого, 25 березня, 24 квітня, 26 травня, 25 вересня, 27 жовтня і 25 грудня 1998 року, а також 26 січня та 26 лютого 1999 року. У листопаді 1998 року родичі заявника не зверталися з проханням про побачення.

117. Уряд також зауважив, що з 11 квітня 1997 року по 24 квітня 1998 року заявник отримав 14 посилок від родичів, а 28 листопада 1998 року — передачу від матері. 18 травня, 15 червня, 19 серпня, 28 вересня і 29 жовтня 1998 року заявник відправляв листи. Йому також було надано право на щоденну прогулянку упродовж однієї години, коли він міг робити фізичні вправи на свіжому повітрі.

118. У своїх додаткових зауваженнях Уряд наголошував, що, відповідно до Інструкції, заявник мав право отримувати бандеролі двічі на рік та грошові перекази. Він міг читати книжки, журнали, газети, взяті в бібліотеці Запорізького слідчого ізолятора № 2. В його розпорядженні були особисті речі та продукти, двічі на місяць він міг купувати предмети першої потреби та продукти в магазині слідчого ізолятора на суму в розмірі однієї мінімальної заробітної плати, грати в настільні ігри, мати годинну прогулянку, надсилати 20 листів на рік та отримувати листи без обмежень, зустрічатися з адвокатом без будь-яких обмежень.

119. Заявник заперечував твердження Уряду. Він заявляв, що площа його камери становила не 7,1 квадратного метра, як зазначав Уряд, а лише 3 квадратні метри, а вікно було закрито ставнями. Більше того, хоча з 1 квітня по 11 серпня 1997 року він двічі на місяць отримував передачі вагою до восьми кілограмів, з 26 серпня 1997 року він отримував лише передачу вагою два кілограми, яку приносили йому родичі один раз на два місяці, а з 24 квітня 1998 року він одержував бандеролі вагою два кілограми один раз на шість місяців. Його щоденні прогулянки зводилися до 30 хвилин. Адміністрація слідчого ізолятора

повідомила його, що не може забезпечити його належним медичним обслуговуванням за браком спеціального обладнання. Він також стверджував, що побачення з родичами обмежувалися 20 хвилинами, протягом яких він був у наручниках. Він міг надсилати 12 листів на рік. У нього не було можливості дивитися телевізор або грати в настільні ігри. Він підтвердив, що в жовтні 1998 року одержав від родичів теплу куртку та взуття.

120. У своїх подальших зауваженнях, зроблених у січні 1999 року, заявник стверджував, що відбулися певні зміни, проте побачення з родичами й далі тривають 20–30 хвилин щонайбільше.

Він також відзначав, що з 3 квітня 1997 року по 18 травня 1998 року був позбавлений щоденних прогулянок. Він додав, що 1 березня 1999 року начальник Запорізького слідчого ізолятора № 2 подовжив тривалість побачень із родичами до однієї години. Він дійшов висновку, що умови, в яких він перебував у той час, можна вважати задовільними і такими, що відповідають національному законодавству.

2. Оцінка Суду

121. Як Суд неодноразово зазначав, стаття 3 Конвенції передбачає одну з найголовніших цінностей демократичного суспільства. У формі абсолютного твердження вона забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. рішення у справі [«Лабіта проти Італії» \(Labita v. Italy\) \[GC\]](#), заява № 26772/95, п. 119, ECHR 2000-IV).

122. Відповідно до прецедентної практики Суду, погане поводження має досягати певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції. Оцінка мінімального рівня жорстокості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких, як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див., серед інших джерел, рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*) від 18 січня 1978 року, серія А, № 25, с. 65, п. 162). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у розумінні статті 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і зневажити відповідну особу і чи його наслідки вплинули несприятливо на особистість людини у спосіб, який не відповідає статті 3. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справі [«Пірс проти Греції» \(Piers v. Greece\)](#), заява №28524/95, п. 67–68 і 74, ECHR 2001-III; і рішення у справі [«Валашинас проти Литви» \(Valašinas v. Lithuania\)](#), заява № 22558/98, п. 101, ECHR 2001-VIII).

123. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження мають у будь-якому випадку виходити за межі неминучого елементу страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до статті 3 Конвенції, держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципам поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які перевищували б неминучий рівень страждання, властивого триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я і добробут були належним чином забезпечені (див. рішення у справі [«Кудла проти Польщі» \(Kudla v. Poland\) \[GC\]](#), заява № 30210/96, п. 92–94, ECHR 2000-XI).

124. На додаток, як підкреслював Суд в рішенні у справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*), сучасні підходи в державах-учасниках до питання смертної кари мають значення для оцінки, чи було перевищено прийнятний поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» від 7 липня 1989 року, серія А, № 161, с. 41, п. 104). У випадку засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови і тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, які здатні підвести поводження або

покарання, отримане засудженням, під дію заборони статті 3 (там само). Оцінюючи умови тримання під вартою, слід взяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справі «Дугоз проти Греції» (*Dougoz v. Greece*), заява № 40907/98, п. 46, *ECHR* 2001-II; та рішення у справі «Калашников проти Росії» (*Kalashnikov v. Russia*), заява № 47095/99, п. 95, *ECHR* 2002-VI).

125. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні аспекти умов, у яких він перебував у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, де його тримали під вартою до середини вересня 1999 року. У зв'язку з цим Суд іще раз наголошує, що для кожної держави-учасниці Конвенція діє лише щодо фактів, які мали місце після набрання чинності Конвенцією для цієї держави. Таким чином, юрисдикція Суду поширюється на скарги заявника лише стосовно періоду після 11 вересня 1997 року, коли Конвенція набрала чинності для України. Проте, оцінюючи наслідки для заявника умов тримання під вартою, Суд може також взяти до уваги увесь період, протягом якого він перебував під вартою як ув'язнений, включно з періодом до 11 вересня 1997 року, а також умови тримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашников проти Росії», згадуване вище, п. 96).

126. Крім того, Суд зауважує, що заявник перебував під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли у червні 2000 року йому було замінено смертну кару довічним ув'язненням. Як зазначалося вище (див. пункти 91–93), застосування смертної кари в Україні було предметом суворої і неодноразової критики в резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи, в яких задокументовано, що з 9 листопада 1995 року до 11 березня 1997 року в цій державі виконано 212 смертних вироків. Проте пізніше Президент України ввів фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 року Конституційний Суд визнав положення Кримінального кодексу, які регулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 року смертна кара була скасована законом і замінена довічним ув'язненням (див. пункт 16 вище). Заявника було засуджено до смертної кари у квітні 1997 року, тобто після введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до офіційного скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник, напевне, перебував у стані деякої невизначеності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте Суд вважає, що ризик виконання вироку та супровідні почуття страху й побоювань з боку засуджених до смертної кари з часом мають зменшуватися через фактичне введення мораторію.

127. Початкова скарга заявника, подана до колишньої Комісії, стосується умов тримання в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Суд, відповідно, зосередить увагу на вивченні умов тримання в цьому слідчому ізоляторі, порівнюючи їх із ситуацією в Запорізькому слідчому ізоляторі №1, у якому на час візиту делегації Суду 5 і 6 жовтня 1999 року заявник перебував кілька днів. Суд братиме до уваги висновки делегації, письмові зауваження сторін і подані ними документи, а також звіти *CPT*, які стосуються відповідного періоду.

128. На момент засудження заявникові було 29 чи 30 років. Його було поміщено до Запорізького слідчого ізолятора № 2 у невстановлену дату наприкінці 1996 року чи на початку 1997 року (див. пункт 19 вище). У цьому слідчому ізоляторі він залишався до середини вересня 1999 року, коли його перевели до Запорізького слідчого ізолятора № 1 (див. пункт 44 вище).

129. Суд бере до уваги твердження заявника, що його було поінформовано про його права та обов'язки в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 за допомогою документа, який він читав у себе в камері. Його свідчення підтвердив начальник слідчого ізолятора (див. пункт 35 вище). Це також говорить про достовірність його тверджень, що в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, де він раніше перебував, документ із переліком прав та обов'язків було вивішено в камері, коли ізолятор відвідала комісія з Києва, і було знято після від'їзду комісії. Отже, Суд вважає, що заявник мав загальне уявлення про свої права та обов'язки (див. пункт 19 вище).

130. Суд зазначає, що в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявник переходив з однієї камери в іншу щотижня, а потім щомісяця. Його свідчення стосовно цього частково підтверджував начальник слідчого ізолятора, який повідомив, що заявника переміщали з однієї камери до іншої кожні десять днів (див. пункт 47 вище). Вікна в камерах, які він займав, були закриті ставнями, потужна електрична лампа була постійно ввімкнена (див. пункт 28 вище). У камері не було водопровідного крана. Площа одиночної камери в Запорізькому слідчому ізоляторі №2 була, за твердженнями заявника, щонайменше удвічі меншою за розмір камери в Запорізькому слідчому ізоляторі №1, у якій він перебував на день візиту делегації Суду (див. пункт 20 вище). У своїх письмових зауваженнях він стверджував, що площа камери становила три квадратні метри (див. пункт 119 вище). Суд зазначає, що твердження заявника суперечили твердженням Уряду, який повідомляв у своїх письмових зауваженнях, що розмір камери становив 7,1 квадратного метра (див. пункт 114 вище), а також свідченням начальника Запорізького слідчого ізолятора № 2, який стверджував, що для осіб, засуджених до смертної кари, слідчий ізолятор має чотири двомісні камери однакового розміру (див. пункт 47 вище). Беручи до уваги, що в цьому слідчому ізоляторі делегації було дозволено відвідати лише дві порожні камери, нібито призначені для засуджених до смертної кари (див. пункти 47, 54, 56 вище), Суд вважає свідчення заявника достовірними і доходить висновку, що одномісні камери, в яких він перебував у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, були значно меншими, ніж ті, в яких його тримали у Запорізькому слідчому ізоляторі №1.

131. Суд зауважує, що спочатку заявник скаржився на те, що його тримали в одиночній камері. Під час розмови з делегатами він сказав, що здебільшого був один на його власне прохання (див. пункт 20 вище) і погодився перебувати в камері з іншим ув'язненим тоді, коли про це попросила адміністрація слідчого ізолятора (там само).

132. Стосовно обладнання камери заявника Суд зауважив, що, як встановили делегати під час візиту, камера заявника в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 була відремонтована, прибрана і чиста. Тут був відкритий туалет, умивальник із краном холодної води, два ліжка, прикріплені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Було кілька книжок, газета, брусок мила і туалетний папір. Камера була достатньо провітрена.

Делегати також встановили, що дві камери, які вони бачили в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, були оснащені відкритим туалетом, умивальником з краном холодної води, двома ліжками, прикріпленими до підлоги, центральним опаленням та вікном із ґратами. Вони були достатньо провітрені.

133. Душова кімната в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, що складалася з двох кімнат без вікон, була дуже брудна і волога, на відміну від душових у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 (див. пункт 55 вище).

134. Суд приймає свідчення заявника про те, що йому не дозволялося дивитися телевізор, але родичі приносили йому книжки й газети.

135. Суд зазначає, що заявник страждав від зубного болю та високого тиску, проте на підставі свідчень, які дав лікар слідчого ізолятора, Суд вважає, що медична та стоматологічна допомога, яка надавалася у слідчому ізоляторі, була належною, хоч, звісно, й не такого рівня, який забезпечується поза тюремним середовищем. Суд посилається на свідчення, надані лікарем слідчого ізолятора делегатам, відповідно до яких після червня 1999 року, коли вона почала працювати у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, заявник не звертався до неї по медичну допомогу (див. пункти 49–51 вище). З іншого боку, неможливо з'ясувати достеменно, якою була ситуація до червня 1999 року.

136. Спочатку заявник скаржився, що йому дозволялось отримувати лише одну передачу з продуктами і предметами першої потреби кожні два місяці і що в передачу не можна було вкладати теплий одяг, попри те, що у нього був тільки легкий одяг при

температурі -20°C . У своїх письмових зауваженнях він додавав, що з 24 квітня 1998 року він отримував передачі вагою два кілограми один раз на шість місяців. Суд зауважує, що це загалом відповідає записам, зробленим у слідчому ізоляторі (див. пункт 59 вище), та інформації, наданій Урядом у його зауваженнях (див. пункт 118 вище). Суд зазначає, що така практика мала місце відповідно до Інструкції (див. пункт 75 вище). Суд також відзначає, що заявника було забезпечено триразовим харчуванням і що, навіть припускаючи незадовільну якість їжі, яка забезпечувалася кухнею слідчого ізолятора, заявник міг купувати і регулярно купував продукти в магазині слідчого ізолятора (див. пункти 59 і 24 вище). Крім того, з 11 червня 1999 року, коли Тимчасове положення набрало чинності, заявник міг отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік (див. пункт 75 вище), згідно з правилами, яких дотримувався Запорізький слідчий ізолятор №1 (див. пункт 40 вище). За словами заявника, він міг отримувати одну посилку вагою вісім кілограмів і три бандеролі кожні два місяці (див. пункт 32 вище).

137. Заявник початково скаржився, що родичам не дозволялось надсилати йому посилки з теплим одягом. Проте, зазначає Суд, із письмових зауважень заявника випливає, що в жовтні 1998 року він отримав теплу куртку та взуття (див. пункт 119 вище).

138. Далі Суд зауважує, що заявник не скаржився на кількість листів, які він міг надсилати або одержувати. Практика Запорізького слідчого ізолятора № 2, яка дозволяла йому відправляти одного листа на місяць, відповідала вимогам Інструкції (див. пункт 74 вище). Більше того, під час візиту делегації він підтвердив, що мав право отримувати необмежену кількість листів.

139. Стосовно побачень із родичами заявника, Суд зазначає, що сторони оспорювали не кількість побачень, а лише їхню тривалість (див. пункти 116–119 вище). Суд бере до уваги свідчення заявника щодо обмеження тривалості його побачень з родичами (див. пункт 29 вище). Це підтверджував і начальник слідчого ізолятора, який зазначав, що в липні 1999 року заявник критично висловлювався про тривалість побачень, стверджуючи, що вони мають тривати одну-дві години, але адміністрація слідчого ізолятора не могла надавати йому триваліші побачення, пояснюючи це великою кількістю ув'язнених, що перебували у слідчому ізоляторі (див. пункт 45 вище). Зрештою, 1 березня 1999 року начальник Запорізького слідчого ізолятора № 2 надав йому право на побачення протягом години (див. пункт 120 вище).

140. Щодо прогулянок на свіжому повітрі, Суд зазначає, що заявник почав ходити на прогулянки без наручників 18 травня 1998 року; за словами заявника, прогулянки, як правило, тривали 20–30 хвилин, іноді 50 хвилин (див. пункти 29, 119, 120 вище). Уряд не оспорював дату надання прогулянок на свіжому повітрі, але доводив, що вони тривали одну годину (див. пункти 117–118 вище). Проте Суд вважає достовірною версію заявника стосовно цих подій, згідно з якою адміністрація слідчого ізолятора не інформувала його про те, якою має бути тривалість прогулянок відповідно до національного законодавства, і коли він дізнався з тюремних правил, які принесла йому його дружина, що прогулянки мають тривати одну годину, адміністрація слідчого ізолятора перешкождала йому в цьому, організовуючи у цей самий час побачення (див. пункт 30 вище). Суд бере до уваги свідчення заявника, що таку практику було припинено в серпні чи вересні 1999 року. Він зазначає, що Уряд не надав жодних доказів, які б доводили, що прогулянки заявника тривали одну годину, як це передбачено Інструкцією чи Тимчасовим положенням.

У Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 ув'язненим дозволялося ходити на прогулянки без наручників із березня 1998 року (див. пункт 40 вище).

141. Суд загалом перевіряв умови, в які заявника було поміщено під час ув'язнення в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Хоча умови тримання під вартою, в яких заявник перебував до візиту делегації Суду, неможливо встановити з цілковитою точністю, деякі факти є незаперечними й чітко встановленими. Суд з особливим занепокоєнням відзначає,

що до початку травня 1998 року заявник разом з іншими ув'язненими, яких було засуджено до смертної кари, цілодобово перебував у надзвичайно тісній камері, вікна якої були закриті ставнями, внаслідок чого не було доступу природного освітлення, що не було жодної можливості для прогулянки на свіжому повітрі та що було мало або зовсім не було можливостей для будь-якої активності або людських контактів. Разом із зауваженнями СРТ стосовно засуджених до смертної кари в Україні, які перебувають у таких самих умовах, Суд вважає, що тримання заявника в таких неприйнятних умовах, як ці, становить поводження, що принижує людську гідність, усупереч статті 3 Конвенції. Суд далі доходить висновку, що ситуацію заявника погіршував той факт, що увесь цей час він був засудженим до смертної кари, хоча, як зазначено в пунктах 16 і 126 вище, на час засудження та покарання заявника мораторій уже діяв.

142. Суд вважає, що у цій справі немає доказів існування реального наміру принизити чи зневажити заявника. Однак, незважаючи на те, що фактором, який слід брати до уваги, є питання про те, чи метою поводження було прагнення принизити або зневажити потерпілого, відсутність такої мети не виключає можливості визнання порушення статті 3 Конвенції (див. рішення у справі «V. проти Сполученого Королівства» (*V. v. the United Kingdom*) [GC], № 24888/94, п.71, ECHR 1999-IX; та рішення у справі «Калашников проти Росії», згадуване вище, п. 101). Суд вважає, що умови тримання заявника під вартою, зокрема до травня 1998 року, мали завдати йому значного психологічного страждання і принижувати його людську гідність.

143. Суд підтверджує, що з травня 1998 року до дня візиту делегації Суду в жовтні 1999 року загальні умови тримання заявника під вартою, а також режим, що застосовувався у слідчому ізоляторі, значно поліпшилися. Зокрема, в камерах були зняті ставні з вікон, проводилися щоденні прогулянки, а ув'язненим було надано право на побачення та листування. Проте Суд зауважує, що до дня, коли з'явилися ці поліпшення, заявник перебував під вартою в цих шкідливих умовах уже 12 місяців, включаючи й 8 місяців після того, як Конвенція набрала для України чинності.

144. Розглядаючи суттєві умови тримання заявника під вартою та заняття, які йому пропонувалися, Суд також взяв до уваги, що в Україні існували серйозні соціально-економічні проблеми перехідного періоду і що до літа 1998 року адміністрація СІЗО працювала в складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може в принципі виправдати умови, які були настільки поганими, що перевищили рівень поводження, яке суперечить статті 3 Конвенції. Крім того, економічні проблеми України жодним чином не можуть пояснити або виправдати окремі умови тримання під вартою, які у пункті 141 було визнано неприйнятними у цій справі.

145. Відповідно, в цій частині було порушення статті 3 Конвенції.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

146. Заявник скаржився на те, що йому було дозволено отримувати посилку з продуктами і предметами першої потреби лише один раз на два місяці.

147. Суд вважає, що скарга заявника має бути розглянута відповідно до статті 8 Конвенції, яка передбачає:

«1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання

заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

148. Насамперед Суд повторює, що Конвенція діє для всіх Договірних сторін виключно стосовно тих фактів, які мали місце після набрання Конвенцією чинності для цієї сторони. Отже, Суд має юрисдикцію розглядати скарги заявника, які стосуються періоду після 11 вересня 1997 року, коли Конвенція набрала чинності для України.

149. Із записів, зроблених у слідчому ізоляторі, випливає, що заявник отримував передачі від дружини та/або матері, головним чином із продуктами і предметами першої потреби, 26 серпня, 27 жовтня, 26 грудня 1997 року та 27 лютого, 24 квітня і 27 жовтня 1998 року (див. пункт 58 вище). Цим правом він не скористався у червні 1998 року. Заявник не заперечував змісту записів, зроблених у слідчому ізоляторі.

150. Суд вважає, що, обмежуючи кількість бандеролей і посилок, які заявник мав право отримувати, органи державної влади втручались у право заявника на повагу до його кореспонденції, яке гарантує пункт 1 статті 8 Конвенції, і що ці обмеження можуть бути виправдані, тільки якщо було виконано умови пункту 2 цієї статті.

151. Зокрема, щоб не суперечити статті 8, втручання має бути здійснене «згідно із законом», мати законну мету і бути необхідним у демократичному суспільстві для досягнення цієї мети (див. рішення у справі «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» (*Silver and Others v. the United Kingdom*) від 25 березня 1993 року, серія А, № 61, с. 32, п.84; і рішення у справі «Петра проти Румунії» (*Petra v. Romania*) від 23 вересня 1998 року, *Reports* 1998-VII, с. 2853, п. 36).

152. Насамперед Суд повинен розглянути, чи втручання було здійснене «згідно із законом». Цей вираз передовсім вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, зокрема, має бути здатною передбачити його наслідки для себе, а крім того, це законодавство має відповідати принципу верховенства права (див. рішення у справах «Круслен проти Франції» (*Kruslin v. France*) та «Ювіг проти Франції» (*Huvig v. France*) від 24 квітня 1990 року, серія А, № 176-А, с. 20, п. 27, і серія А, № 176-В, с. 52, п. 26, відповідно).

153. Уряд у своїх письмових зауваженнях посилається на Закон. У додаткових зауваженнях Уряд посилається на Виправно-трудоий кодекс (Кодекс), Інструкцію та Тимчасове положення (див. пункт 114 вище).

1. Період з 11 вересня 1997 року по 11 липня 1999 року

154. Суд зауважує, що Закон регулює умови тримання під вартою до набрання вироком законної сили. Із заяв свідків, заслуханих делегацією, та з документів, наданих Урядом, видно, що після набрання вироком законної сили умови тримання під вартою засуджених до смертної кари головним чином регулювались Інструкцією, виданою Міністерством юстиції, Генеральною прокуратурою та Верховним Судом (див. пункти 73–75 вище). Проте Кодекс встановлює основну правову базу стосовно умов тримання під вартою (див. пункти 82–87 вище).

а) Виправно-трудоий кодекс

155. Суд зауважує, що, хоча Кодекс відповідає другій вимозі, яка випливає з виразу «згідно із законом», а саме — що закон має бути доступний, він не відповідає третій вимозі, тобто що закон має бути передбачуваний стосовно змісту й характеру оскаржуваних заходів.

156. Суд зазначає, що Уряд посилається на частину третю статті 41 Кодексу, згідно з якою «засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік» (див. пункт 85 вище). Однак це положення є частиною статті 41, яка встановлює правила стосовно отримання посилок і бандеролей особами, засудженими до позбавлення волі. Суд вважає, що було б незрозуміло, якби особи, засуджені до смертної кари, включались до осіб, засуджених до позбавлення волі, у розумінні Кодексу, оскільки смертна кара застосовується до злочинців, перевиховання яких шляхом позбавлення волі вважається неможливим. Суд зауважує, що частина друга статті 41 Кодексу робить юридичну ситуацію більш непевною, оскільки вона передбачає, що «засудженим, які відбувають покарання в тюрмах, одержання посилок і передач не дозволяється». У даному випадку заявник перебував у постійному ув'язненні в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, а згодом №1, а не у виправно-трудовай колонії, виховно-трудовай колонії чи виправно-трудовай колонії-поселенні, як зазначено в частинах першій та четвертій цієї статті (див. пункт 85 вище).

157. У світлі цих обставин Суд доходить висновку, що обмеження, встановлені Кодексом, згідно із зауваженнями Уряду, не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам пункту 2 статті 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати напевно, чи застосовуються до нього обмеження, встановлені Кодексом, щодо кількості посилок і бандеролей, які ув'язненим було дозволено отримувати від родичів.

b) Інструкція

158. Суд зауважує, що Інструкція — це внутрішній документ, не доступний для громадськості: Уряд надіслав Суду лише її частину.

159. Суд зазначає, що за цих обставин не можна говорити, що втручання у право заявника стосовно його кореспонденції здійснювалося «згідно із законом», як того вимагає пункт 2 статті 8 Конвенції. Справді, Інструкцію замінило Тимчасове положення, затверджене Наказом № 72 Державного департаменту України з питань виконання покарань 25 червня 1999 року та зареєстроване 1 липня 1999 року під №426/3719 Міністерством юстиції України. Це положення набрало чинності 11 липня 1999 року і було оприлюднене. Однак Тимчасове положення не застосовується до фактів, які мали місце до 11 липня 1999 року.

160. Таким чином, у період з 11 вересня 1997 року по 11 липня 1999 року статтю 8 Конвенції було порушено.

2. Період після 11 липня 1999 року

161. Суд зауважує, що скарга заявника стосувалася періоду до 11 липня 1999 року, коли він мав право отримувати дві бандеролі на рік (див. пункт 74 вище), і що він не скаржився на контроль за його кореспонденцією після цієї дати.

162. Однак Суд вважає за потрібне розглянути також обмеження, викладені у Тимчасовому положенні, якими заявникові дозволялось отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік.

Суд визнає, що таке обмеження становить втручання у право заявника на повагу до кореспонденції. Таке втручання здійснене «згідно із законом», тобто Тимчасовим положенням, і може бути розцінене як таке, що має законну мету — «запобігання заворушенням чи злочинам», якщо брати до уваги заінтересованість адміністрації слідчого ізолятора в забезпеченні того, щоб до слідчого ізолятора не потрапляли шкідливі речі.

163. У зв'язку з необхідністю такого втручання Суд має взяти до уваги проблему, яка логічно впливає з обробки необмеженої кількості посилок, що прибуватимуть до великої пенітенціарної установи, — у даному випадку в установі перебувало 1735 в'язнів (див. пункт

44 вище). Надання дозволу ув'язненим на отримання необмеженої кількості посилок чи бандеролей спричинить значне збільшення роботи в частини персоналу слідчого ізолятора при контролюванні кожної посилки з погляду убезпечення слідчого ізолятора. Режим внутрішньої безпеки слідчого ізолятора має на меті захист громадськості від небезпечних злочинців, а також захист самих ув'язнених. У зв'язку з цим адміністрація слідчого ізолятора законно заінтересована в захисті безпеки засобами, які б зменшили чи обмежили ризик небезпеки. Разом з тим має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і повагою до права ув'язненого на підтримання контактів із зовнішнім світом.

164. У цій справі Суд вважає, що можливість отримувати посилки чи бандеролі кожні шість тижнів можна розцінювати як такий баланс, з огляду на те, що адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одяг, їжу та медикаменти для всіх ув'язнених на період їхнього перебування під вартою. Додатково Суд посилається на свідчення Уряду про відсутність обмежень для родичів надсилати ув'язненим гроші на придбання продуктів у магазині слідчого ізолятора.

165. На цих підставах та з огляду на право розсуду, яке належить Урядові при врегулюванні в'язничного життя, Суд вважає, що заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням та злочинам.

166. Таким чином, порушення статті 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 року не було.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

167. Заявник стверджував, що у нього не було жодного ефективного засобу правового захисту в розумінні статті 13 Конвенції стосовно умов тримання його під вартою чи втручання в його кореспонденцію.

У статті 13 Конвенції сказано:

«Кожен, чий права та свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

168. Суд нагадує, що це положення гарантує засоби правового захисту на національному рівні для закріплення суті конвенційних прав і свобод у будь-якій формі у внутрішньодержавному правопорядку. Ця гарантія вимагає забезпечення національних засобів правового захисту по відношенню до «обґрунтованої скарги» за Конвенцією та надання відповідної допомоги, хоча Договірні Сторони наділені дискреційним правом щодо способу такого забезпечення і надання — відповідно до взятих ними зобов'язань за Конвенцією. Рамки зобов'язань за статтею 13 варіюються залежно від характеру скарги заявника за Конвенцією. Однак засоби правового захисту, яких вимагає стаття 13, мають бути «ефективними» як практично, так і законодавчо. Зокрема, їх реалізація не повинна невинувато ускладнюватись діями чи бездіяльністю органів влади держави-відповідача (див. рішення у справі «Ільхан проти Туреччини» (*Ilhan v. Turkey*) [GC], № 22277/93, ECHR 2000-VII, п. 97).

169. Суд вважає, що заявник подав обґрунтовану скаргу стосовно його прав за статтями 3 і 8 Конвенції.

170. Нагадуючи свій висновок стосовно попередніх заперечень Уряду, Суд вважає, що у заявника не було ефективного засобу правового захисту щодо його скарг за Конвенцією.

171. Отже, було допущено порушення статті 13 Конвенції.

VI. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

172. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

173. Заявник не висунув жодної конкретної вимоги щодо матеріальної шкоди чи судових витрат. Проте він вимагав 50 000 американських доларів (50 778 євро) як компенсацію за нематеріальну шкоду.

174. Уряд не коментував цю вимогу.

175. З огляду на свої висновки стосовно скарг заявника за статтями 3, 8 і 13 Конвенції, Суд вважає, що він зазнав певних моральних страждань у зв'язку із загальними умовами тримання його під вартою та обмеженнями з боку державних органів влади його прав на повагу до кореспонденції. Керуючись принципом справедливості, Суд присуджує заявникові 2000 євро за нематеріальну шкоду плюс будь-який податок, який може бути накладений на цю суму.

Відсотки у разі несвоєчасної сплати

176. Суд вважає, що відсоток, який нараховуватиметься у разі несвоєчасної сплати, має спиратися на розмір річної відсоткової ставки, яка дорівнює граничній кредитній ставці Європейського центрального банку плюс три відсоткових пункти (див. рішення у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) від 3 липня 2002 року, заява № 28957/95, п. 124, що мало бути опубліковане в *ECHR* 2002).

На цих підставах Суд одноголосно:

1. Відхиляє попередні зауваження Уряду.

2. Постановляє, що було порушення статті 3 Конвенції стосовно умов тримання заявника в «коридорі смерті».

3. Постановляє, що було порушення статті 8 Конвенції стосовно періоду з 11 вересня 1997 року до 11 липня 1999 року.

4. Постановляє, що порушення статті 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 року не було.

5. Постановляє, що було порушення статті 13 Конвенції у поєднанні зі статтями 3 і 8 Конвенції.

6. Постановляє:

a) що протягом трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним, згідно з пунктом 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна виплатити заявникові 2000 (дві тисячі) євро, як компенсацію за моральну шкоду, в українських гривнях за курсом на день розрахунку, плюс будь-який податок, який може справлятися із зазначеної суми.

b) що зі впливом зазначених вище трьох місяців і до остаточного розрахунку на названу суму нараховуватиметься відсоток у розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, плюс три відсоткові пункти.

7. Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 29 квітня 2003 року, відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Майкл О'Бойл,

секретар

Ніколас Братца,

голова